

4 INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

FTAXP 10.79.21
ӨОЖ 343.131
JEL K14

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-122-132>

НҰРМАҒАНБЕТ Е.Т.,*¹

З.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6248-2429

НАКИШЕВА М.К.,¹

З.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.
e-mail: makhabbat.nakisheva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2324-8992

ШАЙХАДЕНОВ Р.Н.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: renat.shaikhadenov@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8056-9798

¹Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТЕҢГЕРІМ: ЖӘБІРЛЕНУШІ МЕН КҮДІКТІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Андатпа

Бұл мақалада қылмыстық іс жүргізу аясында жәбірленуші мен күдікті (айыпталушы) құқықтарын тепе-тең қорғауды қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Автор жәбірленушінің процессуалдық құқықтарын алдын ала тергеу сатысында тану мен іске асырудың, оны қылмыстық процестің басқа қатысушыларымен тең дәрежеде қамтамасыз етудің маңыздылығына назар аударады. Жәбірленушілерге мемлекеттік құқықтық көмек көрсетуге қатысты нақты тетіктер мен нормативтік негіздердің болмауы тараптар арасындағы теңгерімсіздікке алып келеді және Конституцияда бекітілген негізгі қағидаларға қайшы келеді. Бұл теңгерімсіздікті жою үшін, авторлардың пікірінше, жәбірленушіге күдікті мен айыпталушыға берілген құқықтар көлемімен шамалас кеңейтілген құқықтық мүмкіндіктер беру қажет. Бұл әділет пен заңдылық қағидаттарын қалпына келтіруге ықпал етеді. Мақалада Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізіліп, қазақстандық үлгінің оң тәжірибелері анықталып, оларды РФ құқық жүйесіне енгізу ұсынылады. Сондай-ақ, Қазақстан тәжірибесіне сүйене отырып, Ресейде Жәбірленушілерге өтемақы төлеу қорын құрудың өзектілігі дәлелденеді.

Тірек сөздер: қылмыстық процесс, жәбірленушінің құқықтары, айыпталушының құқықтары, процессуалдық тепе-теңдік, тең құқықтылық қағидаты, мемлекеттік қорғау.

Кіріспе

Қылмыстық сот ісін жүргізудің басым мақсаттарының бірі – қылмыстық құқықбұзушылықтардан зардап шеккен жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Бұл негізгі функция Ресей Федерациясының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің 6-бабында бекітілсе, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің 8-бабында осыған ұқсас ереже қарастырылған. Демек, жәбірленушілердің құқықтық қорғалуы тек жарияланып қана қоймай, іс жүзінде де нақты тетіктер мен процессуалдық нормалар арқылы қамтамасыз етілуі тиіс [1].

Алайда Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық-процессуалдық нормаларын салыстырмалы талдау бұл қағидаттың нақты жүзеге асуына күмән туғызады. Қолданыстағы құқықтық базаның жетілдірілгеніне қарамастан, екі елдің кодекстерінде де қылмыстық құқықбұзушылықтардан жапа шеккен тұлғалардың құқықтарын тиімді қорғауға бағытталған кешенді құралдар жеткіліксіз. Ал күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтарын қамтамасыз ету тетіктері әлдеқайда егжей-тегжейлі қарастырылғанымен, әсіресе күш көрсету немесе пайдакүнемдік ниетпен жасалған қылмыстар бойынша істерде жәбірленушілердің құқықтық жағдайы әлсіз және жеткіліксіз қорғалған болып отыр. Бұл мәселе жөнінде Е.В. Смахтин мен И.Г. Смирнова әділ түрде атап өткендей, қазіргі кезде жәбірленушілердің құқықтарын қорғау жай-күйі алаңдаушылық тудырады және жүйелі әрі жедел шешімдерді талап етеді [2].

Жәбірленушілер мен күдіктілердің құқықтарын қорғау тетіктерінің қылмыстық қудалаудың түрлі сатыларында қалай жұмыс істейтінін кезең-кезеңімен талдау кезінде елеулі теңгерімсіздік байқалады. Қылмыстық істің қозғалуының бастапқы кезеңінде-ақ түрлі тараптарға берілетін процессуалдық кепілдіктердің көлемі мен сипаты бойынша едәуір айырмашылық орын алады.

Жәбірленушінің құқықтық жағдайын қиындататын қосымша мәселе – құқықтық көмектің институционалдық жүйесінің болмауы. Мысалы, мемлекет негізі бар жағдайда күдіктіге тегін қорғаушы беруге міндетті болса, жәбірленуші заңда көзделген жекелеген жағдайларды қоспағанда, тек ақылы өкілдің көмегіне ғана жүгіне алады. Мұндай тәсіл тараптардың жарыспалылығын бұзады, әсіресе әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтарға – көмелетке толмағандарға, зейнеткерлерге, мүгедектігі бар адамдарға қатысты мәселеде ерекше байқалады.

Сонымен қатар, қылмыс құрбандарының көпшілігі құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігіне байланысты өздерінің процессуалдық құқықтары мен оларды іске асыру мүмкіндіктерін білмейді. Әлеуметтанулық сауалнамалар нәтижелері бұл жағдайды растап отыр: жәбірленушілердің 60%-дан астамы өз құқықтарын білмегендіктен немесе сот жүйесіне сенімсіздік танытқандықтан құқықтық көмекке жүгінбейді.

Постқылмыстық қолдаудың жоқтығы да маңызды мәселе екенін атап өткен жөн. Халықаралық стандарттардан айырмашылығы – мысалы, Германияда, Францияда және Нидерландыда қылмыстан зардап шеккендерге арналған мемлекеттік өтемақы қорлары жұмыс істейді – Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасында мұндай институттар мүлде жұмыс істемейді немесе тек нормативтік деңгейде ғана жарияланған. Өтемақы тетігінің болмауы жәбірленушілердің екінші рет виктимизацияға ұшырауына әкеп соғады және оларға келтірілген залалды нақты өтеу мүмкіндігінен айырады.

Осылайша, айыпталушылар мен күдіктілердің құқықтарын қорғауға институционалдық басымдық беріліп, жәбірленушілер жеткілікті дәрежеде қорғалмаған жағдайда, әділ әрі теңгерімді қылмыстық сот төрелігі идеясы бұзылады. Бұл мәселені шешу тек заңнаманы түзетумен шектелмей, құқық қолдану тәжірибесіне деген көзқарасты да өзгертуге, сондай-ақ процестің барлық қатысушыларының, соның ішінде қылмыс құрбандарының да құқықтарының кепілі ретінде прокурордың рөлін күшейтуге бағытталуы қажет.

Мысалы, күдіктіге қатысты қолданыстағы заңнама заң көмегін дереу көрсету тәртібін көздейді. Атап айтқанда, фактілік ұсталынған сәттен бастап оған қорғаушыға қолжетімділік қамтамасыз етілуі тиіс – іс жүзінде бұл күдіктіні анықтау немесе тергеу органына жеткізу кезінде жүзеге асырылады, дегенмен заң бойынша бұл құқық ұсталған сәттен бастап жүзеге асады (РФ ҚПК 49-бабы). Сонымен қатар, күдіктіге процессуалдық құқықтары, соның ішінде

телефон соғу құқығы (РФ ҚПК 47-бабы), жақын туыстарын ұстау фактісі туралы хабарлау (РФ ҚПК 96-бабы) және басқа да құқықтық қорғауға бағытталған әрекеттер түсіндіріледі. Бұл кепілдіктердің барлығы кінәсіздік презумпциясы қағидатын іске асыруға және құқық қорғау органдары тарапынан теріс пайдалануға жол бермеуге бағытталған.

Ал жәбірленушіге қатысты осындай құқықтық механизм не мүлде жоқ, не фрагменттік түрде ғана іске асырылады. Заң оған өкілдің қатысуына мүмкіндік береді. Ол ретінде адвокат, туыс немесе жәбірленушінің өзі көрсеткен басқа да уәкілетті тұлға бола алады (РФ ҚПК 42-бабы, 2-бөлім, 8-тармақ). Алайда бұл норма практикада жиі іске аспайды, әсіресе жәбірленушінің құқықтық білімінің жоқтығы, кәсіби көмекке қол жеткізе алмауы немесе әрекет ету алгоритмін білмеуі жағдайында. Бұдан бөлек, қолданыстағы заңнамада жәбірленушіге тегін құқықтық көмек көрсету жөніндегі мемлекеттік органдардың міндеттері көзделмеген (жекелеген санаттардан басқа), бұл процессуалдық теңдік қағидатын іске асыруда айқын теңгерімсіздікке әкеледі.

Жәбірленушілерге құқықтық қолдау көрсетуде жүйелі тәсілдің болмауы сонымен қатар келесі жайттан да көрінеді: тұлға ресми түрде жәбірленуші деп танылатын процессуалдық шешім (анықтаушының, тергеушінің немесе судьяның қаулысы) қабылданғанға дейін, ол қылмыстық-процессуалдық заңда көзделген құқықтар мен кепілдіктерге ие болмайды. Яғни, тұлға ең осал жағдайда, қылмыс жасалғаннан кейінгі алғашқы кезеңде, нақты қорғау мен қолдау тетіктерінен, оның ішінде өтініш беру, лауазымды тұлғалардың әрекеттеріне шағымдану немесе дәлелдеме жинауға қатысу мүмкіндігінен айырылған.

Аталған жағдай ғылыми көзқарастармен де расталады. Мәселен, О.А. Малышева мен Б.Я. Гаврилов жәбірленушілерге заңмен берілген өздерінің бұзылған құқықтары мен мүдделерін қалпына келтіруге бағытталған өкілеттіктерді іске асыруда белсенділік танытпайтынын атап көрсетеді [3]. Авторлар әділ түрде атап өткендей, мұндай енжарлық көбіне мемлекеттік органдар тарапынан тиімді әрі институционалды қамтамасыз етілген құқықтық қолдаудың жоқтығынан туындайды.

Сонымен қатар, психологиялық және эмоционалдық факторға да назар аудару қажет: қылмыс құрбаны көбінесе күйзеліс, қорқыныш, абдырау жағдайын бастан кешіреді, бұл кәсіби заңгерлер немесе әлеуметтік қызметкерлер тарапынан сүйемелдеудің болмауымен одан әрі күшейеді. Күдіктіден айырмашылығы, ол ұсталынған сәттен бастап тергеу, қорғаушы және прокурорлық қадағалау түріндегі мемлекеттік қамқорлыққа алынады, жәбірленуші қылмыс жасалғаннан кейінгі алғашқы сағаттар мен күндері жағдайды өз бетінше шешуге мәжбүр болады. Бұл, өз кезегінде, қылмыстық сот ісін жүргізудің гуманистік бағыттылығына қайшы келеді.

Осылайша, алдын ала тергеп-тексеру органдарын жәбірленушінің құқықтарын қорғауды бастауға міндеттейтін нормалардың заңнамада болмауы тараптар арасындағы процессуалдық кепілдіктерде құрылымдық теңгерімсіздіктің бар екенін көрсетеді. Қылмыстық процестің қатысушыларының құқықтарының нақты теңдігін қамтамасыз ету үшін, кем дегенде ауыр және аса ауыр қылмыстар жасалған жағдайда немесе жәбірленуші әлеуметтік тұрғыдан осал топқа жататын болса, оларға міндетті құқықтық көмек институтын заң жүзінде бекіту қажет.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу кешенді әдіснамалық базаға негізделген. Ол жалпы ғылыми таным әдістерін (талдау, жинақтау, индукция және дедукция) және арнайы тәсілдерді қамтиды: логикалық-құқықтық, жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық және қылмыстық-процессуалдық реттеуді зерттеуге қолдануға болатын өзге де ғылыми талдау әдістері.

Сонымен қатар, жұмыс барысында қолданыстағы Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық-процессуалдық заңнамасындағы құқықтық олқылықтар мен қайшылықтарды анықтап, оларға сыни құқықтық баға беруге мүмкіндік берген формальды-құқықтық әдіс қолданылды. Тарихи-құқықтық әдіс жәбірленушілердің құқықтарын қорғау институтының қылмыстық процестегі эволюциясын зерттеуге ықпал етті. Бұл өз кезегінде осы санаттағы қатысушылардың құқықтарын іске асырудағы орныққан үрдістер мен институционалдық кедергілерді анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеудің эмпирикалық базасы

құқық қолдану тәжірибесіне, сот шешімдеріне және статистикалық деректерге сүйенеді, бұл жұмыста ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстар үшін объективті негіз қалыптастырды.

Аталған әдістерді кешенді қолдану жәбірленушілер мен күдіктілердің (айыпталушылардың) құқықтары арасындағы теңгерімсіздік мәселесін жан-жақты зерттеуге, нормативтік өзгерістердің қажеттілігін дәлелдеуге және қылмыстық-процессуалдық заңнаманы жетілдіру жөнінде теориялық тұрғыдан негізделген ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Жәбірленушінің құқықтарын қорғаудың маңыздылығы ресми түрде мойындалғанына қарамастан, қылмыстық-процессуалдық тәжірибеде бұл санаттағы процеске қатысушыларға мемлекеттік қолдау көп жағдайда формалды сипатта қалып отыр. Институционалдық деңгейде жәбірленушілерге құқықтық көмек көрсету тетігі дамымаған. Мәселен, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің 26-бабында жәбірленуші ерекше қорғауды қажет ететін субъектілер қатарында көрсетілмеген. Қылмыстың салдарынан жәбірленуші медициналық мекемеге түсіп, өз құқықтарын дербес жүзеге асыра алмайтын жағдайда, оны туыстарына хабарлау, медициналық көмек көрсетуге жәрдемдесу немесе келтірілген залалды өтеу бойынша қылмыстық қудалау органдарының міндеттерін реттейтін заң нормалары жоқ.

Мұндай жағдайларда жәбірленуші қылмыстық-процессуалдық жүйенің назарынан тыс қалып қояды, ал күдікті немесе айыпталушы керісінше, заңда көзделген барлық құқықтық және өзге де қолдауға ие болады: қорғаушының дереу тартылуы, тегін заң көмегі, сондай-ақ өзге де кепілдіктер қамтамасыз етіледі. Құқықтық мүмкіндіктердегі мұндай теңсіздік әділеттілік қағидатын бұзып, бұл қағидаттың тек Ресей Федерациясы Конституциясында ғана емес, сонымен қатар Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция сияқты халықаралық құқықтық актілерде де жария етілгеніне қайшы келеді.

РФ ҚПК-нің 42-бабы жәбірленушіге бірқатар кепілдіктер береді, соның ішінде қылмыстық іс қозғаудан бас тартуға шағымдану құқығын (42-бап, 2-бөлім, 18 және 19-тармақтар). Алайда практикада мұндай шағымдар соттар тарапынан жиі ескерусіз қалады. Зерттеушілер кейбір жағдайларда соттар шағымды қабылдаудан бас тартып, оны шағымдану нысанасы жоқ деп негіздейтінін атап көрсетеді [5]. Мұндай тәсіл жәбірленушінің құқықтарын қорғаудың маңызды құралын жоққа шығарып, әділдікке қол жеткізуді қиындатады.

Жәбірленушінің қылмыс туралы хабарламаны тексеру кезеңіне қатысуын реттейтін нақты заңнамалық механизмдердің болмауы да ерекше алаңдаушылық тудырады. РФ ҚПК-нің 144-бабы 1.1-тармағына сәйкес, қылмыс туралы хабарламаны тексеруге қатысушыларға олардың құқықтары мен міндеттері түсіндіріліп, оларды іске асыру қамтамасыз етілуі тиіс. Алайда келесі маңызды мәселелер шешімін таппаған күйінде қалып отыр: бұл түсіндіруді қандай орган немесе лауазымды тұлғалар жүргізеді, бұл міндет процеске қатысушылардың қай санатына қатысты қолданылады және қандай нақты рәсімдер аталған құқықтардың жүзеге асырылуына кепілдік береді. Нақты алгоритмнің болмауы құқықтық анықсыздық пен вакуумға алып келіп, бұл ережелер жәбірленушілерге толығымен қолданыла ма, жоқ па деген сұрақ туындатады.

Бұдан бөлек, сот және тергеу тәжірибесін талдау жәбірленушілердің көп жағдайда қылмыс туралы хабарламаны тексеру барысы туралы ақпарат алмайтынын, дәлелдер ұсыну немесе куәларды сұрау сияқты процессуалдық әрекеттерге қатыса алмайтынын көрсетіп отыр. Осылайша, олар толық құқықты қатысушылар емес, тек сырттай бақылаушылар ролінде қалып қояды. Бұл құқық қорғау жүйесіне деген сенімді төмендетіп, азаматтарда әділеттілік пен қорғалудың шынайы сезімін қалыптастыруға кедергі келтіреді.

Ғылыми қауымдастық жәбірленушінің сотқа дейінгі тексеру кезеңіне қатысуын егжей-тегжейлі реттейтін нормативтік рәсімді әзірлеу және енгізу қажеттігін алға тартады. Атап айтқанда, алдын ала тергеу органдарының лауазымды тұлғаларын жәбірленушіге оның процессуалдық мәртебесін, құқықтары мен құқықтық қорғау құралдарын түсіндіруге, сондай-ақ қылмыстық іс қозғау мәселесін шешуде маңызы бар негізгі процессуалдық әрекеттерге қатысуын қамтамасыз етуге міндеттейтін нормаларды заңда бекіту ұсынылады [6].

Осы тұрғыда Қазақстан Республикасы заңнамасындағы оң тәжірибені қолдану орынды болар еді. Онда жәбірленушінің жеке айыптау арызын беруге және мемлекеттік айыптаушы бас

тартқан жағдайда да сотта айыптауды қолдауға қатысуына мүмкіндік беретін норма көзделген (ҚР ҚПК 71-бап, 6-бөлім, 16-тармақ). Бұл норма Ресей Федерациясының қылмыстық-процессуалдық заңнамасында жәбірленушінің процессуалдық мүмкіндіктерін кеңейтуге және тараптар мүдделерінің нақты теңгерімін қалыптастыруға бағытталған ұқсас ережелерді әзірлеу үшін негіз бола алар еді.

Соған қарамастан, жоғарыда аталған құқықтарға ие болғанымен, жәбірленуші күдікті не айыпталушыға қарағанда әлі де аз қорғалған жағдайда қалып отыр. Атап айтқанда, қылмыстық-процессуалдық заңнамада мемлекет тарапынан жәбірленушіге тегін заң көмегін көрсетуге міндеттейтін тетіктер жоқ. Мұндай көмек тек жекелеген жағдайларда ғана, мысалы, кәмелетке толмағандар мен жыныстық сипаттағы қылмыстардан зардап шеккендерге ғана (РФ ҚПК 45-бабы, 2.1-бөлімі) көзделген. Мұндай тәсіл жәбірленушінің білікті құқықтық қорғауға қол жеткізу мүмкіндігін шектеп қана қоймай, оның бұзылған құқықтарын қалпына келтіруге кедергі келтіретін нақты тосқауылдар туғызады [7].

Жәбірленушінің қылмыстық әрекет салдарынан уақытша не тұрақты құқық қабілеттілігінен айырылу жағдайында оның мүлдіктік және жеке мүдделерін қорғау мәселесі ерекше назар аударуды талап етеді. Айыпталушыға қатысты – оның мүлкін қорғау, жақындарына (балаларына, қарт ата-анасына) қамқорлық жасау сияқты бірқатар шаралар қарастырылғанымен, жәбірленуші көбінесе мүлде құқықтық қорғаныссыз жағдайда қалып қояды. Бұл әсіресе ол емдеу мекемесінде болып, өз мүддесін өз бетінше қорғай алмайтын кезде өзекті. Туыстарды хабардар ету, өкіл тағайындау немесе жәбірленушінің мүддесін қорғауға бағытталған уақытша әкімшілік шешімдер қабылдау рәсімдері заңмен реттелмеген.

Сондай-ақ, жәбірленуші қылмыстық іс аяқталғанға дейін қайтыс болған жағдайда, оның мүдделерін қорғау мәселесі де шешілмеген күйінде қалып отыр. Егер құқықтық мирасқор тағайындалмаса немесе өкілі болмаса, қолданыстағы заңнама оның құқықтары мен мүдделерін одан әрі қорғауға кепілдік бермейді. Бұл жәбірленушінің құқықтық жағдайына қатысты фрагменттік көзқарастың бар екенін көрсетіп, нормативтік реттеуде жүйелі өзгерістер қажеттігін айғақтайды.

Процестегі тараптардың құқықтық жауапкершілік аспектісінде де айтарлықтай теңгерімсіздік байқалады. Күдікті (айыпталушы) жалған мәлімет бергені үшін іс жүзінде жауапкершіліктен босатылады және өз құқығын қорғау мақсатында шындықты бұрмалау тәсілін қолдана алады. Ал жәбірленуші әдейі жалған айғақ бергені, айғақ беруден бас тартқаны немесе тергеу әрекеттеріне қатысудан жалтарғаны үшін толық қылмыстық жауапкершілікке тартылады (РФ ҚПК 42-бабы, 7-бөлімі). Процестің қатысушыларына жүктелетін құқықтық салдардағы мұндай теңсіздік процессуалдық паритет қағидасын бұзады және жәбірленушілердің құқықтық қорғалу деңгейін төмендететін құқықтық асимметрияны қалыптастырады.

Осылайша, қолданыстағы нормативтік және құқық қолдану практикасы жәбірленушінің құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты қазіргі тәсілдерді қайта қарау қажеттігін көрсетеді. Бұл тек заңнамалық олқылықтарды жоюмен ғана емес, сондай-ақ жәбірленушінің процестің екінші кезектегі емес, мемлекет тарапынан ерекше құқықтық қолдауға мұқтаж толыққанды тарап ретінде қарастыратын түбегейлі жаңа институционалдық көзқарасты қалыптастырумен де байланысты.

Сонымен қатар, жәбірленушінің құқықтық қорғалу деңгейін арттыру мақсатында, қылмыстық-процессуалдық заңнамада уәкілетті органдардың жәбірленушіге тек құқықтарының тізбесін ғана емес, сонымен қатар оларды тәжірибеде қалай жүзеге асыруға болатынын түсіндіру жөніндегі міндетін белгілеу қажет. Қазіргі таңда бұл рәсім, әдетте, қажетті кеңес беру көмегінсіз формалды хабарландырумен ғана шектеледі. Тиісті ақпараттың болмауы көптеген жәбірленушілердің өз процессуалдық мүмкіндіктерін – тергеу әрекеттеріне қатысу, өтініштер мен арыздар беру, өз мүдделеріне қатысты шешімдерге шағымдану сияқты құқықтарын – жүзеге асырмауына әкеп соқтырады.

Қиындықтар дәлелдемелік әрекеттер аясында да туындайды. РФ ҚПК 86-бабында жәбірленушіге дәлелдемелер ұсыну құқығы берілгеніне қарамастан, іс жүзінде оның дәлелдеу процесіне қатысуы шектеулі немесе мүлде жоққа тән. Бұл, әсіресе, жәбірленушінің айғақтары жалғыз дерек көзі болып табылатын жеке тұлғаға қарсы жасалған қылмыстар бойынша істерде айқын көрініс табады. Алайда, мұндай жағдайларда мемлекеттік айыптаушы жәбірленушінің

белсенді процессуалдық рөлін елемей, оны тек азаматтық талап қоюшы немесе жаза сұраушы тұлға ретінде шектеп қояды.

Сол сияқты, қылмыстық сотқа дейінгі кезеңде жәбірленушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету де жеткілікті дәрежеде реттелмеген. № 119-ФЗ Федералдық заңымен көзделген мемлекеттік қорғау шаралары шынайы тәжірибеде алдын ала тергеу органдары тарапынан жәбірленуші белсенді өтініш жасамайынша сирек бастамашылықпен қолданылуда. Бұл, әсіресе, үй ішілік зорлық-зомбылық, ұйымдасқан қылмыс немесе сыбайлас жемқорлық сипатындағы істерде, айыпталушы тарапынан қысым мен қауіп төнген жағдайларда жәбірленушілерді осал күйге түсіреді. Мұндай жағдайларда қорқыныш факторы олардың қорғау сұрауына жүгінуіне кедергі келтіруі мүмкін [8].

Әсіресе, жәбірленушілерге көмек көрсету мәселесінде тергеу органдары, халықты әлеуметтік қорғау органдары және денсаулық сақтау мекемелері арасындағы ведомствоаралық өзара іс-қимылдың бірыңғай тетігін әзірлеу қажеттігін ерекше атап өткен жөн. Бұл мәселе, әсіресе, жәбірленуші әлеуметтік осал топқа жататын азамат болған жағдайда – мүгедектер, кәмелетке толмағандар, қарт адамдар, тұрақты мекенжайы жоқ тұлғалар үшін аса өзекті. Жәбірленушілерді оңалту шараларын үйлестіре алатын пәнаралық топтар құру – қылмыстық процесті ізгілендіруге және жүйені тек қана қылмыскерді жазалауға емес, сонымен қатар қылмыс құрбанының құқықтарын қалпына келтіруге де бағыттауға жасалған қисынды қадам болар еді.

Жәбірленушілерді қорғауға қатысты қылмыстық-процессуалдық заңнаманы жетілдірудің өзектілігі дау тудырмайды. Қосымша нормативтік және ұйымдастырушылық тетіктер енгізілмейінше, қылмыстан зардап шеккендердің құқықтарын қорғау жөніндегі мемлекеттік функция тек декларативті сипатта қалып, нақты құқықтық құралдармен қамтамасыз етілмейді.

Сот талқылауы сатысында тараптардың жарыспалылық қағидаты бекітілуін жалғастырып келеді. Бұл жәбірленуші мен айыпталушының өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы мүмкіндіктерінің теңгерімді болуына ықпал етеді. Атап айтқанда, қылмыстық-процессуалдық заңнамада екі тарапқа да куәлар мен сарапшылардан жауап алу, өтініш білдіру, қарсы тараптың әрекеттеріне қарсылық білдіру, сондай-ақ сот жарыссөздеріне қатысу сияқты құқықтар берілген. Бұл ашық әрі жария процесте дәлелдеу базасын тең дәрежеде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Заңнама тараптарға тек бірінші сатыда ғана емес, сонымен қатар апелляциялық, кассациялық және қадағалау сатыларында да бірдей процессуалдық құқықтар береді. Мысалы, РФ ҚПК-нің 389.1 және 401.2-баптарына сәйкес, жәбірленуші де, айыпталушы да сот үкімін, қаулыны немесе ұйғарымды, соның ішінде олардың негізделген дәлелдері мен айғақтарын қоса алғанда, шағымдана алады. Бұл ереже тараптардың процессуалдық мүмкіндіктерін кеңейтіп, сот бақылауы мен алдыңғы сатыларда кеткен қателіктерді түзету тетіктеріне қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Алайда жеке айыптау істерінде жәбірленушінің құқықтарын іске асыруына кедергі келтіретін жүйелі мәселелер сақталып отыр. РФ ҚПК-нің 318-бабына сәйкес, мұндай істерде жәбірленуші іс жүзінде айыптаушы рөлін атқарады. Алайда егер ол құқықтық дайындықсыз болса немесе сот отырысына дәлелді себепсіз келмесе, сот қылмыстық істі тоқтатуға құқылы (ҚПК 249 және 389.12-баптар). Бұл жағдайда жәбірленуші құқықтық қорғаусыз және әділ соттан тыс қалып қоюы мүмкін. Бұл аспект заңнамалық тұрғыда қайта ой елегінен өткізіп, жәбірленушіге прокуратура органдары немесе құқықтық кеңесшілер тарапынан процессуалдық қолдау көрсету мүмкіндігін қарастыруды талап етеді.

Осылайша, тараптардың құқықтарын жақындатуға бағытталған прогрессивті нормалар болғанына қарамастан, қылмыстық процесте қатысушылардың теңдігін толық қамтамасыз етуге кедергі келтіретін құрылымдық және ұйымдастырушылық олқылықтар әлі де бар. Бұл олқылықтарды жою үшін жәбірленушілерге қолдау көрсету тетіктерін институционализациялауға және шынайы процессуалдық теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған кешенді құқықтық реформа қажет.

Процестік мүмкіндіктер теңдігі жалпы алғанда апелляциялық, кассациялық және қадағалау сатыларында, сондай-ақ сот шешімін орындау сатысында да сақталады. Алайда жеке айыптау істерінде бұл қағидаттан айтарлықтай ауытқушылықтар бар. РФ ҚПК-нің 43 және 318-баптарына сәйкес, мұндай істерде жәбірленуші жеке айыптаушы ретінде қатысады. Егер

ол дәлелді себепсіз сотқа келмесе, ҚПК-нің 249 және 389.12-баптарына сүйене отырып, сот істі тоқтатуға құқылы. Бұл жағдай жәбірленушінің құқықтық қорғаныс пен әділ шешімнен айырылу қаупіне ұшыратады. Тіпті ол сотқа келсе де, жеке айыптаушының айыптауды тиімді қолдауға қабілетті екендігі әрдайым күмән тудырады [9].

Қазіргі қылмыстық-процессуалдық тәжірибеде процестің түрлі қатысушылары – күдікті (айыпталушы) мен жәбірленушінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың басымдығын анықтауға қатысты құқықтық дилемма жиі туындайды. Мысалы, егер айыпталушы істі алқабилердің қатысуымен қарауды сұраса, бұл ретте жәбірленушінің пікірі ескеруге жата ма деген сұрақ заңда нақты көрсетілмеген. Осыдан туындайтын заңды сұрақ: мұндай процессуалдық шешімді қабылдауда жәбірленушінің ұстанымы шешуші рөл атқаруы тиіс пе?

Ұқсас күмәндер қылмыстық қудалауды тоқтату (ҚПК 238-бабы) немесе мемлекеттік айыптаушының айыптаудан бас тартуы (ҚПК 246-бабы, 7-бөлім) жағдайларында да туындайды. Мұндай жағдайларда жәбірленушінің пікірін ескеріп, оны маңызды процессуалдық шешімдерді қабылдау процесіне қатыстыру қажет пе? Бұл тұрғыда, Қазақстан Республикасының ҚПК-сіндегі тәсіл ерекше назар аударуға тұрарлық. Атап айтқанда, ҚР ҚПК-нің 71-бабы, 6-бөлім, 16-тармағына сәйкес, мемлекеттік айыптаушы айыптаудан бас тартқан жағдайда да, жәбірленуші айыптауды өз бетінше қолдауға құқылы.

Қылмыстық процеске тән осындай қайшылықты жағдайлар оларды шешудің негізіне құқықтық қағидаттарды алу арқылы реттелуі тиіс. Атап айтқанда, РФ ҚПК-нің 14-бабында бекітілген кінәсіздік презумпциясы қағидасы негізге алынып, үкім заңды күшіне енгенге дейін айыпталушының құқықтарын қорғауға басымдық берілуі тиіс. Алайда, бұл жәбірленушінің құқықтарын қамтамасыз ету екінші кезекте қалуы керек дегенді білдірмейді. Күдіктінің мүдделерін қорғау мен қылмыстан зардап шеккен тұлғаның құқықтарын қалпына келтіруді қатар қамтамасыз ететін теңгерімді шешімдер қажет.

Қорытынды

Қолданыстағы қылмыстық-процессуалдық заңнаманы талдау жәбірленушінің құқықтарын қамтамасыз ету мен күдіктінің (айыпталушының) құқықтары арасында теңгерімсіздіктің бар екенін көрсетеді. Қылмыстық жауапкершілікке тартылған тұлғалардың құқықтарын реттеу мен қорғауға басымдық беріліп отырғаны айқын, ал жәбірленушілер, ерекше процессуалдық мәртебесіне қарамастан, өздерінің заңды мүдделерін іске асыруда шектеулі мүмкіндіктермен бетпе-бет келуде.

Қылмыстық процесте әділеттілікті қалпына келтіріп, теңгерімділікті нығайту үшін жәбірленушіге берілетін құқықтар мен кепілдіктер аясын кеңейту қажет. Ең алдымен, жәбірленуші белгілі себептермен өз міндеттерін өз бетінше орындай алмайтын жағдайда, оның кәмілетке толмаған балаларына, асырауындағы адамдар мен қарт ата-анасына қамқорлық көрсету бойынша уәкілеттіктерді прокуратураны қоса алғанда, мемлекеттік органдарға беру орынды болар еді. Мұндай шаралар жәбірленушінің мүлкін қорғау мен сақтау мәселелерін де қамтуы тиіс, әсіресе ол қылмыс салдарынан ауруханаға жатқызылып, жедел тергеу органдарына жүгіне алмай қалған жағдайларда.

Сонымен қатар, мемлекет жәбірленушіге денсаулығын қалпына келтіруге, келтірілген зиянды өтеуге және бүлінген мүлікті жөндеуге байланысты көмекті өз міндетіне алуы тиіс [10]. Мұндай міндеттерді жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасында қолданыстағы тетікке ұқсас, Жәбірленушілерге өтемақы төлеу қорын құру орынды [11]. Бұл көмек үкім шыққаннан кейін немесе азаматтық талап қанағаттандырылған соң ғана емес, қылмыс жасалған сәттен бастап шұғыл түрде көрсетілуі тиіс. Бұл қылмыстық сот төрелігінің әлеуметтік тиімділігін едәуір арттырар еді [12].

Жәбірленушіге мемлекеттік қорғау көрсету қағидатын заңнамалық тұрғыда бекіту де маңызды қадам болып табылады. Бұл оның процессуалдық мәртебесін нығайтып, қылмыстық процестегі тараптардың теңдігін тану бағытындағы қағидаттар жүйесінің аясын кеңейтеді. Сонымен бірге, қазіргі таңда күдіктілер мен айыпталушылар тарапынан әдейі жалған куәлік беру үшін жауапкершіліктің жоқтығы – қайта қаралуы тиіс тәжірибе. Тараптардың теңдігін қамтамасыз ету және қылмыстық іс бойынша шынайы ақиқатты анықтау мақсатында,

бұл иммунитетті жәбірленушіге де тарату не жалған айғақ бергені үшін барлық процеске қатысушыларға бірдей жауапкершілік белгілеу қарастырылуы мүмкін. Соңғы тәсіл ҚР ҚПК 24-бабында бекітілген істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидатына көбірек сәйкес келеді.

Жәбірленушінің, азаматтық талап қоюшының немесе жеке айыптаушының мүддесін білдіру институты көбіне адвокат, өзге өкіл немесе жақын туысы сияқты жеке тұлғаның қатысуы арқылы жүзеге асырылады. Алайда бұл тұлғалардың биліктік өкілеттіктерінің болмауы жәбірленушінің құқықтарын қорғау мүмкіндіктерін едәуір шектейді. Осыған байланысты, прокурорға қылмыстық процестің барлық кезеңінде – қылмыс жасалған сәттен бастап үкімнің толық орындалуына дейін, соның ішінде зиянды өтеуді қоса алғанда – жәбірленушінің мүдделерін қорғау жөніндегі өкілеттіктерді беру орынды болар еді. Бұл сондай-ақ айыптау тарапының позициясын күшейтіп, процессуалдық тепе-теңдікті қамтамасыз етуге сеп болар еді [13].

Ұсынылып отырған шараларды іске асыру қылмыстық сот өндірісін шынайы процессуалдық тепе-теңдікке жақындатып, барлық қатысушылардың, соның ішінде жәбірленушінің де құқықтарының тең деңгейде қорғалуына жол ашар еді.

Сонымен қатар, қазақстандық және халықаралық ғылыми қауымдастық жәбірленушілердің құқықтық мәртебесін жетілдіру және процессуалдық теңгерімді қамтамасыз ету мәселесіне назар аударып келеді. Мәселен, Б. Смагулов пен Е. Сулейменов жүргізген салыстырмалы зерттеуінде Қазақстан, Ресей және Германия қылмыстық іс жүргізу жүйелеріндегі жәбірленуші институтының ерекшеліктері талданып, Германия тәжірибесінде жәбірленушілерге институционалдық қолдау көрсетудің әлдеқайда дамығаны көрсетіледі [14]. Бұл зерттеу Қазақстан мен Ресей заңнамаларын жетілдіру барысында неміс моделінің оң тұстарын ескерудің өзектілігін дәлелдейді.

Ал отандық ғалымдар өз еңбектерінде Қазақстандағы қылмыстық істерді соттардың қарау тәжірибесін зерделей отырып, айыптау мен жәбірленуші мүдделерін үйлестіруде процестік келісім мен татуласу институттарының кеңінен қолданылатынын атап көрсетеді [15]. Олардың пікірінше, мұндай тәсілдер бір жағынан сот төрелігінің тиімділігін арттырса, екінші жағынан жәбірленушілердің әділ өтемақы алуына толық кепілдік бермей, олардың құқықтарын қорғауда әлсіздік тудырады.

Осы еңбектерді ескере отырып, жәбірленушінің құқықтық жағдайын нығайту, процессуалдық теңгерімді сақтау және халықаралық тәжірибеге сәйкес тиімді өтемақы тетіктерін енгізу Қазақстан мен Ресей қылмыстық іс жүргізу жүйелері үшін стратегиялық бағыттардың бірі болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абдулвалиев А.Ф. Вопросы реализации государственной защиты прав потерпевших в рамках уголовного процесса // Журнал «Виктимология». – 2024. – Т. 11. – № 1. – С. 78–91.
- 2 Смахтин Е.В., Смирнова И.Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические инструменты обеспечения прав потерпевших при осуществлении задач уголовного судопроизводства // Криминологический вестник Байкальского государственного университета экономики и права. – 2015. – Т. 9. – № 2. – С. 359–369.
- 3 Гаврилов Б.Я., Малышева О.А. Совершенствование защиты прав потерпевшего в стадии досудебного расследования // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2018. – № 4(44). – С. 119–125.
- 4 Андрейцо С.Ю., Хазов Е.Н. Роль института Уполномоченных по правам человека в механизме защиты потерпевших // Вестник экономической безопасности. – 2021. – № 2. – С. 46–52.
- 5 Морозова Ю.А., Кудрявцева А.В. Эффективность реализации права потерпевшего на расследование: процессуальные аспекты // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2023. – Т. 23. – № 2. – С. 29–37.
- 6 Шипунова О.В. Особенности охраны прав потерпевших, умерших в ходе расследования уголовных дел // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2022. – № 1(59). – С. 48–54.
- 7 Федеральный закон от 20 августа 2004 года №119-ФЗ (в ред. от 01.07.2021 г.) «О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства» // Собрание законодательства РФ. – 2004. – № 34. – Ст. 3534.

- 8 Филиппова В.А. Современные вызовы в защите прав потерпевших на стадии предварительного следствия // Modern Science. – 2024. – № 4–1. – С. 54–58.
- 9 Головачук О.С. Актуальные аспекты охраны прав потерпевших по делам частного обвинения // Судебная власть и уголовный процесс. – 2020. – № 1. – С. 53–56.
- 10 Решняк М.Г. Некоторые аспекты совершенствования правового механизма защиты потерпевших в уголовном процессе // Виктимология. – 2021. – Т. 8. – № 2. – С. 121–124.
- 11 Бектенов А.Е., Омарова Н.Н. Анализ механизма Фонда компенсации потерпевшим: плюсы и минусы // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2021. – № 2(65). – С. 142–150.
- 12 Абдулвалиев А.Ф. Концептуальные положения о включении государственной защиты потерпевшего в систему уголовно-процессуальных принципов // Виктимология. – 2024. – Т. 11. – № 1. – С. 78–91.
- 13 Ибрагимов И.М. Конфликтные зоны в законодательной регламентации состязательности и гарантий прав потерпевшего в суде // Российское государствоведение. – 2014. – № 3. – С. 85–96.
- 14 Смагулов Б., Сулейменов Е. Сравнительный анализ статуса жертвы уголовного преступления в Казахстане, России и Германии // Вестник Ужгородского университета. – 2024. – № 56. – С. 2064–2070.
- 15 Zhumagulov T.B., Tynystanova S.S., Beisov E.Z., Seriyev B.A., Nurmaganbet E.T. Institutions of direct democracy in people power implementation mechanism in the Republic of Kazakhstan // Man in India. 2017, no. 97(6), pp. 159–169 (Q3).

REFERENCES

- 1 Abdulvaliev A.F. (2024) Voprosy realizacii gosudarstvennoj zashhity prav poterpevshih v ramkah ugovnogo processa // Zhurnal «Viktimologija». V. 11. No. 1. P. 78–91. (In Russian).
- 2 Smahtin E.V., Smirnova I.G. (2015) Ugolovno-processual'nye i kriminalisticheskie instrumenty obezpecheniya prav poterpevshih pri osushhestvlenii zadach ugovnogo sudoproizvodstva // Kriminologicheskij vestnik Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta jekonomiki i prava. V. 9. No. 2. P. 359–369. (In Russian).
- 3 Gavrilov B.Ja., Malysheva O.A. (2018) Sovershenstvovanie zashhity prav poterpevshego v stadii dosudebnogo rassledovaniya // Juridicheskaja nauka i praktika: Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii. No. 4(44). P. 119–125. (In Russian).
- 4 Andrejco S.Ju., Hazov E.N. (2021) Rol' instituta Upolnomochennyh po pravam cheloveka v mehanizme zashhity poterpevshih // Vestnik jekonomicheskoy bezopasnosti. No. 2. P. 46–52. (In Russian).
- 5 Morozova Ju.A., Kudrjavceva A.V. (2023) Jeffektivnost' realizacii prava poterpevshego na rassledovanie: processual'nye aspekty // Vestnik Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pravo. V. 23. No. 2. P. 29–37.
- 6 Shipunova O.V. (2022) Osobennosti ohrany prav poterpevshih, umershih v hode rassledovaniya ugovnyh del // Juridicheskaja nauka i pravoohranitel'naja praktika. No. 1(59). P. 48–54. (In Russian).
- 7 Federal'nyj zakon ot 20 avgusta 2004 goda №119-FZ (v red. ot 01.07.2021 g.) «O gosudarstvennoj zashhite poterpevshih, svidetelej i inyh uchastnikov ugovnogo sudoproizvodstva» // Sobranie zakonodatel'stva RF. 2004. No. 34. P. 3534. (In Russian).
- 8 Filippova V.A. (2024) Sovremennye vyzovy v zashhite prav poterpevshih na stadii predvaritel'nogo sledstvija // Modern Science. No. 4–1. P. 54–58. (In Russian).
- 9 Golovachuk O.S. (2020) Aktual'nye aspekty ohrany prav poterpevshih po delam chastnogo obvinenija // Sudebnaja vlast' i ugovolnyj process. No. 1. P. 53–56.
- 10 Reshnjak M.G. (2021) Nekotorye aspekty sovershenstvovaniya pravovogo mehanizma zashhity poterpevshih v ugovnom processe // Viktimologija. V. 8. No. 2. P. 121–124. (In Russian).
- 11 Bektenov A.E., Omarova N.N. (2021) Analiz mehanizma Fonda kompensacii poterpevshim: pljusy i minusy // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. No. 2(65). P. 142–150. (In Russian).
- 12 Abdulvaliev A.F. (2024) Konceptual'nye polozhenija o vkljuchenii gosudarstvennoj zashhity poterpevshego v sistemu ugovno-processual'nyh principov // Viktimologija. V. 11. No. 1. P. 78–91. (In Russian).
- 13 Ibragimov I.M. (2014) Konfliktnye zony v zakonodatel'noj reglamentacii sostjazatel'nosti i garantij prav poterpevshego v sude // Rossijskoe gosudarstvovedenie. No. 3. P. 85–96. (In Russian).
- 14 Smagulov B., Sulejmenov E. (2024) Sravnitel'nyj analiz statusa zhertvy ugovnogo prestuplenija v Kazahstane, Rossii i Germanii. Vestnik Uzhgorodskogo universiteta. No. 56. P. 20640–2070. (In Russian).
- 15 Zhumagulov T.B., Tynystanova S.S., Beisov E.Z., Seriyev B.A., Nurmaganbet, E.T. (2017) Institutions of direct democracy in people power implementation mechanism in the Republic of Kazakhstan. Man in India, v. 97, no. 6, pp. 159–169 (Q3). (In English).

НУРМАГАНБЕТ Е.Т.,*¹

к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6248-2429

НАКИШЕВА М.К.,¹

к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: makhabbat.nakisheva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2324-8992

ШАЙХАДЕНОВ Р.Н.,¹

PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: renat.shaikhadenov@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8056-9798

¹Каспийский университет инжиниринга
и технологии им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ БАЛАНС В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: ПРАВА ПОТЕРПЕВШЕГО И ПОДОЗРЕВАЕМОГО

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения соразмерной защиты прав потерпевшего и подозреваемого (обвиняемого) в рамках уголовного судопроизводства. Автор подчеркивает значимость признания и реализации процессуальных прав потерпевшего на стадии предварительного расследования равнозначно с другими участниками уголовного процесса. Отсутствие действенного механизма и четкого нормативно-го регулирования государственной правовой помощи потерпевшим формирует дисбаланс между сторонами и нарушает базовые положения, закрепленные в Конституции. Для устранения указанного дисбаланса, по мнению авторов, необходимо наделение потерпевших расширенным объемом прав, сопоставимых с правами подозреваемых и обвиняемых, с целью восстановления принципов справедливости и законности. В работе проведен сравнительно-правовой анализ уголовно-процессуального законодательства России и Республики Казахстан, выявлены положительные элементы казахстанской модели, рекомендованные к адаптации в правовую систему РФ. Обоснована актуальность создания в России фонда компенсации потерпевшим по мере казахстанской практики.

Ключевые слова: уголовный процесс, права потерпевшего, права обвиняемого, процессуальный баланс, принцип равноправия, государственная защита.

NURMAGANBET E.T.,*¹

c.l.s., associate professor.
*e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6248-2429

NAKISHEVA M.K.,¹

c.l.s., associate professor.
e-mail: makhabbat.nakisheva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2324-8992

SHAIKHADENOV R.N.,¹

PhD, associate professor.
e-mail: renat.shaikhadenov@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8056-9798

¹Caspian University of Engineering and
Technology named after Sh. Yessenov,
Aktau, Kazakhstan

PROCEDURAL BALANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: RIGHTS OF THE VICTIM AND THE SUSPECT

Abstract

This article addresses the issue of ensuring proportional protection of the rights of victims and suspects (accused persons) within the framework of criminal proceedings. The author emphasizes the importance of recognizing

and enforcing the procedural rights of the victim at the stage of preliminary investigation on an equal footing with other participants in the criminal process. The absence of an effective mechanism and clear legal regulation for the provision of state legal assistance to victims creates an imbalance between the parties and undermines the fundamental principles enshrined in the Constitution. According to the author, eliminating this imbalance requires granting victims an expanded scope of rights comparable to those of suspects and accused persons in order to restore the principles of justice and legality. The article presents a comparative legal analysis of the criminal procedure legislation of Russia and the Republic of Kazakhstan, highlighting positive aspects of the Kazakhstani model recommended for adoption in the legal system of the Russian Federation. The relevance of establishing a Victims' Compensation Fund in Russia, based on the example of Kazakhstan's experience, is also substantiated.

Keywords: criminal procedure, victims' rights, rights of the accused, procedural balance, principle of equality, state protection.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 11.07.2025